

कोव्हीड - १९ चा शिक्षण आणि शिक्षणप्रणालीवरील परिणामाचा अभ्यास

डॉ. कैलास संतोष चौधरी

सहाय्यक प्राध्यापक,

नंदुरबार तालुका विधायक समितीचे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, नंदुरबार (महाराष्ट्र)

कोव्हीड-१९ यालाच कोरोना विषाणू असे संबोधले जाते. या विषाणूलाच जागतिक आरोग्य संघटनेने (WHO) कोव्हीड-१९ (COVID-१९) असे नाव देण्यात आले आहे. या विषाणूची लागवड भारतभर झाली आहे. महाराष्ट्रातही अनेक कोरोना बाधित झालेत. दि. २ एप्रिल २०२० पर्यंत १८६० कोरोना बाधित संपूर्ण भारतात झालेले आहेत. कोव्हीड-१९ पासून बचावात्मक व प्रतिबंधक उपाय म्हणून 'Online' व 'Work from home' अश्या नविन कल्पना शिक्षण प्रक्रिया व शिक्षण प्रणालीत उदयास आल्यात. याचाच परिणाम म्हणून शिक्षण क्षेत्रात व प्रणालीत नविन बदल होतांना दिसू लागलेत. म्हणून प्रस्तुत संशोधनातून कोव्हीड-१९ चा शिक्षण व शिक्षण प्रणालीवर होणारा परिणामाचा अभ्यास या विषयावर करण्यात आले. प्रस्तुत संशोधनासाठी सर्वेक्षण पध्दतीचा वापर करण्यात आला. शिक्षक, विद्यार्थी व शिक्षण प्रक्रिया विषयी माहिती देणाऱ्यांकडून माहिती गोळा करण्यात आली. माहिती गोळा करण्यासाठी गुगल फॉर्मचा वापर करुन What's app द्वारे गुगल फॉर्मची लिंक पाठविण्यात आली होती. त्यात एकूण १३७ प्रतिसादकांनी सदर प्रश्नावली भरुन दिली. या संशोधनातून कोव्हीड-१९ मुळे शिक्षण प्रक्रियेवर परिणाम होईल त्यात पारंपारिक अध्ययन, अध्यापन व मूल्यमापन पध्दतीत बदल होईल. भारतीय शिक्षण प्रक्रिया व प्रणालीत बदल होईल. कोव्हीड-१९ चा परिणाम शिक्षण प्रणालीवर होईल. त्यात प्रामुख्याने पारंपारिक पध्दतीची जागा ऑनलाईन शिक्षण प्रणाली घेईल. ऑनलाईन प्रणाली आजच्या काळाची गरज आहे. परंतु ऑनलाईन प्रणालीतील आंतरक्रिया पूर्वीच्या पध्दतीप्रमाणे होणार नाही. कोव्हीड-१९ नंतर ऑनलाईन शिक्षणप्रणाली अस्तित्वात येईल. त्याच बरोबर पारंपारिक प्रणालीही अस्तित्वात राहिल. शिक्षकांची भूमिका मेन्टॉर म्हणून अस्तित्वात राहिल. ऑनलाईन दुरस्थ शिक्षण ही आजच्या काळाची गरज आहे. युजीसीने सुरु केलेले ऑनलाईन मुक कोर्स द्वारे शिक्षण प्रणाली भविष्यात येईल. या ऑनलाईन शिक्षणप्रणालीमुळे शिक्षकांची संख्या कमी होईल व त्यामुळे बरोजगारी वाढेल. ऑनलाईन प्रणालीत मूल्यमापन घरी बसून करता येणे शक्य आहे. ऑनलाईन शिक्षण प्रणाली अस्तित्वात येणारच आहे. कोव्हीड-१९ हे मात्र निमित्त ठरू शकते असे निष्कर्ष प्राप्त झालेत. **Keywords:**

प्रस्तावना :

कोव्हीड-१९ यालाच कोरोना विषाणू असे संबोधले जाते. या विषाणूलाच जागतिक आरोग्य संघटनेने (WHO) कोव्हीड-१९ (COVID-१९) असे नाव देण्यात आले आहे.^१ कोव्हीड-१९ हा संपूर्ण जगाला हादरुन टाकणारा विषाणू आहे. जगातील सहा खंडामध्ये १०० हून अधिक देशांमध्ये त्याची पृष्ठी करण्यात आली आहे. म्हणूनच जागतिक आरोग्य संघटनेने याला दि. ११ मार्च २०२० रोजी साथीचा रोग म्हणून घोषित केले आहे.^२ आज जगामध्ये ७८२३६५ पेक्षा अधिक कोरोना विषाणूने बाधित झालेल्यांची संख्या समोर आली आहे. भारतात कोरोना विषाणूची प्रकरणे खूप उशिरा लक्षात आली. मात्र भारत त्याच्या पासून दूर राहू शकलेला नाही.

भारतात कोरोना विषाणू लागड झालेली रुग्ण केरळ राज्यात सर्वप्रथम आढळून आला. हा चिन देशातील वुहाण शहरातील विद्यापीठात शिक्षणासाठी गेला होता. तेथून परत आल्यावर त्याला कोरोना झाल्याचे स्पष्ट झाले. त्यानंतर संपूर्ण भारतभर त्याची लागड झाली आहे. महाराष्ट्रातही अनेक कोरोना बाधित झालेत. दि. २ एप्रिल २०२० पर्यंत १८६० कोरोना बाधित संपूर्ण भारतात झालेले आहेत.^३

या विषाणूपासून संपूर्ण देशाला वाचविण्यासाठी भारत सरकारने काही महत्वाचे निर्णय घेतले आहेत. त्यात दि. २२ मार्च २०२० रोजी जनता कफ्यु चे आवाहन मा. पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी केले. त्यानंतर २४ मार्च २०२० च्या मध्यरात्रीपासून २१ दिवसासाठी संपूर्ण देशात लॉकडाऊन मा. पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी घोषित केले.^४ याचाच परिणाम म्हणून युजीसी व मनुष्य संसाधन विकास मंत्रालयद्वारा सर्व विद्यापीठ व महाविद्यालयातील अध्ययन अध्यापन पध्दती थांबवण्यात आली. या उदभवलेल्या परिस्थितीपासून व साथीची लागवड इतरांना होऊ नये यासाठी महत्वाचे निर्णय युजीसी व विद्यापीठाद्वारे घेण्यात आलेत.

कोव्हीड-१९ पासून बचावात्मक व प्रतिबंधक उपाय म्हणून 'Online' व 'Work from home' अश्या नविन कल्पना शिक्षण प्रक्रिया व शिक्षण प्रणालीत उदयास आल्यात. याचाच परिणाम म्हणून शिक्षण क्षेत्रात व प्रणालीत नविन बदल होतांना दिसू लागलेत.

कोव्हीड-१९ च्या अगोदर युजीसीने online course हे swayam च्या माध्यमातून MOOC कोर्स सुरु केलेत. त्यात अनेकांनी सहभागही घेतला. परंतु खऱ्या अर्थाने अशा कोर्सची गरज या ताळाबंदी (Lockdown) काळात जाणवू लागली. खरे पाहता या कोव्हीड-१९ विषाणूने संपूर्ण जगावर परिणाम केला आहे. प्रत्येक क्षेत्रावर त्याचा परिणाम दिसू लागला आहे. अशा परिस्थितीत शिक्षण प्रणाली व शिक्षण प्रक्रिया दूर राहू शकत नाही. कोव्हीड-१९ ची साथ थांबल्यानंतर संपूर्ण जग एक वेगळ्या युगामध्ये प्रवेश करेल अशी चिन्हे आज दिसू लागली आहेत. अशा या कोव्हीड-१९ चा शिक्षण व शिक्षण प्रणालीवर होणारा परिणामाचा अभ्यास करण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन हाती घेण्यात आले आहे.

संशोधन समस्या :

कोव्हीड-१९ चा शिक्षण व शिक्षण प्रणालीवर होणारा परिणामाचा अभ्यास

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये :-

प्रस्तुत संशोधनाच्या अभ्यासाची खालील उद्दिष्ट्ये निश्चित करण्यात आली होती.

१. कोव्हीड-१९ चा शिक्षण प्रक्रियेवरील परिणामाचा अभ्यास करणे.
२. कोव्हीड-१९ चा शिक्षण प्रणालीवरील परिणामाचा अभ्यास करणे.
३. कोव्हीड-१९ साथ थांबल्यानंतर शिक्षण व्यवस्थेत होणाऱ्या बदलांचा अभ्यास करणे.
४. कोव्हीड-१९ चा भारतीय शिक्षण व्यवस्थेवरील परिणामांचा अभ्यास करणे.

जनसंख्या :-

प्रस्तुत संशोधन हे कोव्हीड-१९ चा शिक्षण व शिक्षण प्रणालीवर होणारा परिणामाचा अभ्यास करण्यासाठी हाती घेण्यात आले होते. प्रस्तुत संशोधनाची जनसंख्या शिक्षण प्रक्रियेत व प्रणालीत समाविष्ट असणाऱ्या सर्वांचा सहभाग जनसंख्या म्हणून करण्यात आला. त्यात शिक्षक, विद्यार्थी व इतर कोणीही ज्याला शिक्षण प्रक्रिया व प्रणालीचे आकलन आहे. अशा सर्वांचा समावेश जनसंख्या म्हणून करण्यात आला होता.

न्यादर्श :-

प्रस्तुत संशोधनासाठी न्यादर्श म्हणून वरील जनसंख्येला What's app द्वारे एक गुगल फॉर्मची लिंक पाठविण्यात आली होती. त्यात एकूण १३७ प्रतिसादकांनी सदर प्रश्नावली भरून दिली. त्यांचा प्रस्तुत संशोधनासाठी न्यादर्श म्हणून समावेश करण्यात आला आहे.

संशोधन पध्दती :-

प्रस्तुत संशोधन हे कोव्हीड-१९ चा शिक्षण व शिक्षण प्रणालीवर काय परिणाम होईल? हे जाणून घ्यावयाचे असल्याने सर्वेक्षण पध्दतीचा वापर करण्यात आला. शिक्षक, विद्यार्थी व शिक्षण प्रक्रियेत विषयी माहिती देणाऱ्यांकडून माहिती गोळा करावयाची असल्याने सर्वेक्षण पध्दतीचा वापर करण्यात आला.

संशोधन साधन :-

प्रस्तुत संशोधनासाठी शिक्षक, विद्यार्थी व शिक्षण प्रक्रियावर भाष्य करणाऱ्यांकडून माहिती गोळा करावयाची असल्याने गुगल फॉर्मद्वारे प्रश्नावली तयार करण्यात आली. या प्रश्नावलीत एकूण २६ विधाने देण्यात आली व प्रत्येक विधानास पूर्णपणे असहमत, असहमत, तटस्थ, सहमत व पूर्णपणे सहमत असे बहूपर्याय देण्यात आले होते. यात विधाने ही शिक्षण, शिक्षण प्रणाली व भविष्यातील शिक्षणाची स्थिती अशा स्वरूपाची विधाने देण्यात आली व गुगल फॉर्मद्वारे माहिती गोळा करण्यात आली. यात एकूण १३७ प्रतिसादकांनी प्रश्नावली भरून आपले मत नोंदविले आहे.

प्राप्त माहितीचे अर्थनिर्वचन व विश्लेषण :-

प्रस्तुत संशोधन हे कोव्हीड-१९ चा शिक्षण व शिक्षण प्रणालीवर होणारा परिणामाचा अभ्यास करण्यासाठी हाती घेतले होते. त्यासाठी कोव्हीड-१९ चा कोणता परिणाम होईल असे प्रतिसादकांना वाटते हे जाणून घेण्यासाठी प्रश्नावलीद्वारे सर्वेक्षण करण्यात आले त्यात खालीलप्रमाणे माहिती प्राप्त झाली. त्याचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन पुढील प्रमाणे करण्यात आले आहे.

प्रतिसाधक विश्लेषण व अर्थनिर्वचन

एकूण प्रतिसाधक	शिक्षक		विद्यार्थी		इतर	
	प्रतिसादक	%	प्रतिसादक	%	प्रतिसादक	%
१३७	९४	६८.६	३३	२४.१	१०	७.३

अर्थनिर्वचन :- यावरून असे लक्षात येते की, शिक्षक आणि विद्यार्थी यांचे प्रमाण प्रतिसादकांमध्ये जास्त आहे. इतर प्रतिसादकांची संख्या कमी आहे. शिक्षक प्रतिसादक ६८.६% तर विद्यार्थी २४.१% आणि इतर ७.३% प्रतिसादक आहेत.

उद्दिष्टानुसार विश्लेषण :-

उद्दिष्ट क्रमांक - १- कोव्हीड-१९ चा शिक्षण प्रक्रियेवरील परिणामाचा अभ्यास करणे.

वरील उद्दिष्ट पूर्तीसाठी खालील प्रमाणे ६ विधाने देण्यात आली होती त्यांची विश्लेषण पुढील प्रमाणे -

विधान अ.नं.	विधाने	पूर्णपणे असहमत		असहमत		तटस्थ		सहमत		पूर्णपणे सहमत	
		प्रतिसादक	%	प्रतिसादक	%	प्रतिसादक	%	प्रतिसादक	%	प्रतिसादक	%
१	कोव्हीड-१९ चा परिणाम शिक्षण प्रक्रियावर होईल	३	२.१९	२०	१४.६०	१४	१०.२२	८९	६४.९६	११	८.०३
३	कोव्हीड-१९ मुळे पारंपरिक अध्ययन पध्दतीत बदल होईल	४	२.९२	४९	३५.७७	१७	१२.४१	५७	४१.६१	१०	७.३०
४	कोव्हीड-१९ मुळे पारंपरिक अध्यापन पध्दतीत बदल होईल	७	५.११	४१	२९.९३	१७	१२.४१	६७	४८.९१	५	३.६५
५	कोव्हीड-१९ मुळे पारंपरिक मूल्यमापन पध्दतीत बदल होईल	८	५.८४	४३	३१.३९	१७	१२.४१	६१	४४.५३	८	५.८४
२१	कोव्हीड-१९ चा कोणताच परिणाम शिक्षणावर होणार नाही.	२४	१७.५२	७८	५६.९३	११	८.०३	२१	१५.३३	३	२.१९
२५	भारतीय शिक्षण प्रक्रिया व प्रणालीत कधीच बदल होऊ शकत नाहीत.	४२	३०.६६	६९	५०.३६	१०	७.३०	१३	९.४९	३	२.१९

निरीक्षणे व अर्थनिर्वचन : वरील तक्त्याचे विश्लेषण करून त्यावरून पुढील निरीक्षणे प्राप्त होतात.

- विधान नं. १. कोव्हीड-१९ चा परिणाम शिक्षण प्रक्रियावर होईल या विधानाला ३ (२.१९%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे असहमत, २० (१४.६०%) प्रतिसादकांनी असहमत, १४ (१०.२२%) प्रतिसादकांनी तटस्थ, ८९ (६४.९६%) प्रतिसादकांनी सहमत, व ११ (८.०३%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे सहमत दर्शविलेले आहे.
- विधान नं. ३. कोव्हीड-१९ मुळे पारंपरिक अध्ययन पध्दतीत बदल होईल या विधानाला ४ (२.९२%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे असहमत, ४९ (३५.७७%) प्रतिसादकांनी असहमत, १७ (१२.४१%) प्रतिसादकांनी तटस्थ, ५७ (४१.६१%) प्रतिसादकांनी सहमत, व १० (७.३०%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे सहमत दर्शविलेले आहे.
- विधान नं. ४. कोव्हीड-१९ मुळे पारंपरिक अध्यापन पध्दतीत बदल होईल या विधानाला ७ (५.११%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे असहमत, ४१ (२९.९३%) प्रतिसादकांनी असहमत, १७ (१२.४१%) प्रतिसादकांनी तटस्थ, ६७ (४८.९१%) प्रतिसादकांनी सहमत, व ५ (३.६५%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे सहमत दर्शविलेले आहे.
- विधान नं. ५. कोव्हीड-१९ मुळे पारंपरिक मूल्यमापन पध्दतीत बदल होईल या विधानाला ८ (५.८४%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे असहमत, ४३ (३१.३९%) प्रतिसादकांनी असहमत, १७ (१२.४१%) प्रतिसादकांनी तटस्थ, ६१ (४४.५३%) प्रतिसादकांनी सहमत, व ८ (५.८४%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे सहमत दर्शविलेले आहे.
- विधान नं. २१. कोव्हीड-१९ चा कोणताच परिणाम शिक्षणावर होणार नाही. या विधानाला २४ (१७.५२%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे असहमत, ७८ (५६.९३%) प्रतिसादकांनी असहमत, ११ (८.०३%) प्रतिसादकांनी तटस्थ, २१ (१५.३३%) प्रतिसादकांनी सहमत, व ३ (२.१९%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे सहमत दर्शविलेले आहे.
- विधान नं. २५. भारतीय शिक्षण प्रक्रिया व प्रणालीत कधीच बदल होऊ शकत नाहीत. या विधानाला ४२ (३०.६६%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे असहमत, ६९ (५०.३६%) प्रतिसादकांनी असहमत, १० (७.३०%) प्रतिसादकांनी तटस्थ, १३ (९.४९%) प्रतिसादकांनी सहमत, व ३ (२.१९%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे सहमत दर्शविलेले आहे.

निष्कर्ष :

- कोव्हीड-१९ चा परिणाम शिक्षण प्रक्रियावर होईल.
- कोव्हीड-१९ मुळे पारंपरिक अध्ययन पध्दतीत बदल होईल.
- कोव्हीड-१९ मुळे पारंपरिक अध्यापन पध्दतीत बदल होईल.
- कोव्हीड-१९ मुळे पारंपरिक मूल्यमापन पध्दतीत बदल होईल.
- कोव्हीड-१९ चा परिणाम शिक्षणावर होणार.
- भारतीय शिक्षण प्रक्रिया व प्रणालीत बदल होऊ शकतो.

उद्दिष्ट क्रमांक - २- कोव्हीड-१९ चा शिक्षण प्रणालीवरील परिणामाचा अभ्यास करणे.

वरील उद्दिष्ट पूर्तीसाठी खालील ७ विधाने देण्यात आली होती त्यांची विश्लेषण व अर्थनिर्वचन पुढील प्रमाणे -

विधान अ.नं.	विधाने	पूर्णपणे असहमत		असहमत		तटस्थ		सहमत		पूर्णपणे सहमत	
		प्रतिसादक	%	प्रतिसादक	%	प्रतिसादक	%	प्रतिसादक	%	प्रतिसादक	%
२	कोव्हीड-१९ चा परिणाम शिक्षण प्रणालीवर होईल	४	२.९२	२५	१८.२५	२०	१४.६०	७७	५६.२०	११	८.०३
९	पारंपरिक पध्दतीत अध्ययन कर्ता आणि अध्यापन करणारा यांच्यात जी आंतरक्रिया होते ती ऑनलाईन प्रणालीत होणार नाही.	५	३.६५	३४	२४.८२	८	५.८४	७४	५४.०९	१६	११.६८
१५	पारंपरिक पध्दतीची जागा ऑनलाईन शिक्षणप्रणाली घेवू शकत नाही.	१०	७.३०	४८	३५.०४	१७	१२.४१	४८	३५.०४	१४	१०.२२
१६	ऑनलाईन शिक्षण प्रणाली ही आजच्या जगाची गरज आहे.	६	४.३८	१७	१२.४१	११	८.०३	९०	६५.६९	१३	९.४९
२२	कोव्हीड-१९ ची साथ थांबलीकी पूर्वीप्रमाणेच शिक्षण प्रक्रिया व शिक्षणप्रणाली अस्तित्वात येईल.	८	५.८४	१८	१३.१४	१४	१०.२२	८८	६४.२३	९	६.५७
२३	कोव्हीड-१९ चा परिणाम होईल पण इतक्या लवकर भारतीय शिक्षणावर होणार नाही.	६	४.३८	३३	२४.०९	१६	११.६८	७२	५२.५५	१०	७.३०
२४	परंपरिक पध्दती ऐवजी ऑनलाईन प्रणाली भारतात येण्यासाठी अजून २० वर्षे लागतील.	१६	११.६८	५९	४३.०७	१६	११.६८	३९	२८.४७	७	५.११

निरीक्षणे व अर्थनिर्वचन : वरील तक्त्याचे विश्लेषण करून त्यावरून पुढील निरीक्षणे प्राप्त होतात.

- विधान नं. २. कोव्हीड-१९ चा परिणाम शिक्षण प्रणालीवर होईल या विधानाला ४ (२.६२%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे असहमत, २५ (१८.२५%) प्रतिसादकांनी असहमत, २० (१४.६०%) प्रतिसादकांनी तटस्थ, ७७ (५६.२०%) प्रतिसादकांनी सहमत, व ११ (८.०३%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे सहमत दर्शविलेले आहे.
- विधान नं. ९. पारंपरिक पध्दतीत अध्ययन कर्ता आणि अध्यापन करणारा यांच्यात जी आंतरक्रिया होते ती ऑनलाईन प्रणालीत होणार नाही. या विधानाला ५ (३.६५%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे असहमत, ३४ (२४.८२%) प्रतिसादकांनी असहमत, ८ (५.८४%) प्रतिसादकांनी तटस्थ, ७४ (५४.०९%) प्रतिसादकांनी सहमत, व १६ (११.६८%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे सहमत दर्शविलेले आहे.
- विधान नं. १५. पारंपरिक पध्दतीची जागा ऑनलाईन शिक्षणप्रणाली घेवू शकत नाही. या विधानाला १० (७.३०%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे असहमत, ४८ (३५.०४%) प्रतिसादकांनी असहमत, १७ (१२.४१%) प्रतिसादकांनी तटस्थ, ४८ (३५.०४%) प्रतिसादकांनी सहमत, व १४ (१०.२२%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे सहमत दर्शविलेले आहे.
- विधान नं. १६. ऑनलाईन शिक्षण प्रणाली ही आजच्या जगाची गरज आहे. या विधानाला ६ (४.३८%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे असहमत, १७ (१२.४१%) प्रतिसादकांनी असहमत, ११ (८.०३%) प्रतिसादकांनी तटस्थ, ९० (६५.६९%) प्रतिसादकांनी सहमत, व १३ (९.४९%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे सहमत दर्शविलेले आहे.
- विधान नं. २२. कोव्हीड-१९ ची साथ थांबलीकी पूर्वीप्रमाणेच शिक्षण प्रक्रिया व शिक्षणप्रणाली अस्तित्वात येईल. या विधानाला ८ (५.८४%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे असहमत, १८ (१३.१४%) प्रतिसादकांनी असहमत, १४ (१०.२२%) प्रतिसादकांनी तटस्थ, ८८ (६४.२३%) प्रतिसादकांनी सहमत, व ९ (६.५७%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे सहमत दर्शविलेले आहे.
- विधान नं. २३. कोव्हीड-१९ चा परिणाम होईल पण इतक्या लवकर भारतीय शिक्षणावर होणार नाही. या विधानाला ६ (४.३८%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे असहमत, ३३ (२४.०९%) प्रतिसादकांनी असहमत, १६ (११.६८%) प्रतिसादकांनी तटस्थ, ७२ (५२.५५%) प्रतिसादकांनी सहमत, व १० (७.३०%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे सहमत दर्शविलेले आहे.
- विधान नं. २४. परंपरिक पध्दती ऐवजी ऑनलाईन प्रणाली भारतात येण्यासाठी अजून २० वर्षे लागतील. या विधानाला १६ (११.६८%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे असहमत, ५९ (४३.०७%) प्रतिसादकांनी असहमत, १६ (११.६८%) प्रतिसादकांनी तटस्थ, ३९ (२८.४७%) प्रतिसादकांनी सहमत, व ७ (२.११%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे सहमत दर्शविलेले आहे.

निष्कर्ष :

- कोव्हीड-१९ चा परिणाम शिक्षण प्रणालीवर होईल
- पारंपरिक पध्दतीत अध्ययन कर्ता आणि अध्यापन करणारा यांच्यात जी आंतरक्रिया होते ती ऑनलाईन प्रणालीत होणार नाही.
- पारंपरिक पध्दतीची जागा ऑनलाईन शिक्षणप्रणाली घेवू शकत नाही.
- ऑनलाईन शिक्षण प्रणाली ही आजच्या जगाची गरज आहे.
- कोव्हीड-१९ ची साथ थांबलीकी पूर्वीप्रमाणेच शिक्षण प्रक्रिया व शिक्षणप्रणाली अस्तित्वात येईल.
- कोव्हीड-१९ चा परिणाम होईल पण इतक्या लवकर भारतीय शिक्षणावर होणार नाही.
- परंपरिक पध्दती ऐवजी ऑनलाईन प्रणाली भारतात येण्यासाठी अजून २० वर्षे लागणार नाहीत म्हणजेच लवकर येईल.

उद्दिष्ट क्रमांक - ३- कोव्हीड-१९ साथ थांबल्यानंतर शिक्षण व्यवस्थेत होणाऱ्या बदलांचा अभ्यस करणे.

वरील उद्दिष्ट पूर्तीसाठी खालील प्रमाणे ६ विधाने देण्यात आली होती त्यांची विश्लेषण पुढील प्रमाणे -

विधान अ.नं.	विधाने	पूर्णपणे असहमत		असहमत		तटस्थ		सहमत		पूर्णपणे सहमत	
		प्रतिसादक	%	प्रतिसादक	%	प्रतिसादक	%	प्रतिसादक	%	प्रतिसादक	%
६	प्राचीन काळात गुरुच्या आश्रमात राहून शिक्षण घेतले जात होते. ब्रिटीशांच्या राजवटीत शाळा प्रणाली आली. आता ऑनलाईन शिक्षण प्रणाली येईल.	८	५.८४	१८	१३.१४	१५	१०.९५	८४	६१.३१	१२	८.७६
१०	ऑनलाईन शिक्षण प्रणालीमुळे कोणालाही शिक्षणप्रवाहात आणणे सोपे होईल.	१२	८.७६	४२	३०.६६	१४	१०.२२	५७	४१.६१	१२	८.७६
१३	ऑनलाईन शिक्षण प्रणाली सोबत पारंपरिक पध्दतीही अस्तित्वात राहिल.	३	२.१९	५	३.६५	८	५.८४	१०६	७७.३७	१५	१०.९५
१७	शिक्षकांची भूमिका शिक्षक म्हणून न राहता मेन्टॉर म्हणून राहिल.	४	२.९२	१६	११.६८	१८	१३.१४	८७	६३.५०	१२	८.७६
१९	ऑनलाईन शिक्षणाद्वारे दुरस्थ शिक्षण प्रणाली ही आजच्या काळाची गरज आहे.	३	२.१९	१६	११.६८	१३	९.४९	९२	६७.९५	१३	९.४९
२६	ऑनलाईन शिक्षण प्रणाली अस्तित्वात भारतात येऊ शकत नाही.	४४	३२.१२	६८	४९.६४	११	८.०३	११	८.०३	३	२.१९

निरीक्षणे व अर्थनिर्वचन : वरील तक्त्याचे विश्लेषण करून त्यावरून पुढील निरीक्षणे प्राप्त होतात.

- विधान नं. ६. प्राचीन काळात गुरुच्या आश्रमात राहून शिक्षण घेतले जात होते. ब्रिटीशांच्या राजवटीत शाळा प्रणाली आली. आता ऑनलाईन शिक्षण प्रणाली येईल. या विधानाला ८ (५.८४%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे असहमत, १८ (१३.१४%) प्रतिसादकांनी असहमत, १५ (१०.९५%) प्रतिसादकांनी तटस्थ, ८४ (६१.३१%) प्रतिसादकांनी सहमत, व १२ (८.७६%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे सहमत दर्शविलेले आहे.
- विधान नं. १०. ऑनलाईन शिक्षण प्रणालीमुळे कोणालाही शिक्षणप्रवाहात आणणे सोपे होईल. या विधानाला १२ (८.७६%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे असहमत, ४२ (३०.६६%) प्रतिसादकांनी असहमत, १४ (१०.२२%) प्रतिसादकांनी तटस्थ, ५७ (४१.६१%) प्रतिसादकांनी सहमत, व १२ (८.७६%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे सहमत दर्शविलेले आहे.
- विधान नं. १३. ऑनलाईन शिक्षण प्रणाली सोबत पारंपरिक पध्दतीही अस्तित्वात राहिल. या विधानाला ३ (२.१९%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे असहमत, ५ (३.६५%) प्रतिसादकांनी असहमत, ८ (५.८४%) प्रतिसादकांनी तटस्थ, १०६ (७७.३७%) प्रतिसादकांनी सहमत, व १५ (१०.९५%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे सहमत दर्शविलेले आहे.
- विधान नं. १७. शिक्षकांची भूमिका शिक्षक म्हणून न राहता मेन्टॉर म्हणून राहिल. या विधानाला ४ (२.९२%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे असहमत, १६ (११.६८%) प्रतिसादकांनी असहमत, १८ (१३.१४%) प्रतिसादकांनी तटस्थ, ८७ (६३.५०%) प्रतिसादकांनी सहमत, व १२ (८.७६%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे सहमत दर्शविलेले आहे.

५. विधान नं. १९. ऑनलाईन शिक्षणाद्वारे दुरस्थ शिक्षण प्रणाली ही आजच्या काळाची गरज आहे. या विधानाला ३ (२.१९%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे असहमत, १६ (११.६८%) प्रतिसादकांनी असहमत, १३ (९.४९%) प्रतिसादकांनी तटस्थ, ९२ (६७.१५%) प्रतिसादकांनी सहमत, व १३ (९.४९%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे सहमत दर्शविलेले आहे.
६. विधान नं. २६. ऑनलाईन शिक्षण प्रणाली अस्तित्वात भारतात येऊ शकत नाही. या विधानाला ४४ (३२.१२%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे असहमत, ६८ (४९.६४%) प्रतिसादकांनी असहमत, ११ (८.०३%) प्रतिसादकांनी तटस्थ, ११ (८.०३%) प्रतिसादकांनी सहमत, व ३ (२.१९%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे सहमत दर्शविलेले आहे.

निष्कर्ष :

- प्राचीन काळात गुरुच्या आश्रमात राहून शिक्षण घेतले जात होते. ब्रिटीशांच्या राजवटीत शाळा प्रणाली आली. आता ऑनलाईन शिक्षण प्रणाली येईल.
- ऑनलाईन शिक्षण प्रणालीमुळे कोणालाही शिक्षणप्रवाहात आणणे सोपे होईल.
- ऑनलाईन शिक्षण प्रणाली सोबत पारंपरिक पध्दतीही अस्तित्वात राहिल.
- शिक्षकांची भूमिका शिक्षक म्हणून न राहता मेन्टॉर म्हणून राहिल.
- ऑनलाईन शिक्षणाद्वारे दुरस्थ शिक्षण प्रणाली ही आजच्या काळाची गरज आहे.
- ऑनलाईन शिक्षण प्रणाली अस्तित्वात भारतात येऊ शकते.

उद्दिष्ट क्रमांक - ४- कोव्हीड-१९ चा भारतीय शिक्षण व्यवस्थेवरील परिणामांचा अभ्यास करणे.

वरील उद्दिष्ट पूर्तीसाठी खालील प्रमाणे ७ विधाने देण्यात आली होती त्यांचे विश्लेषण पुढील प्रमाणे -

विधान अ.नं.	विधाने	पूर्णपणे असहमत		असहमत		तटस्थ		सहमत		पूर्णपणे सहमत	
		प्रतिसादक	%	प्रतिसादक	%	प्रतिसादक	%	प्रतिसादक	%	प्रतिसादक	%
७	युजीसीने स्वयंमच्या माध्यमातून ऑनलाईन मुक कोर्स सुरु केलेत भविष्यात हीच प्रणाली कार्यान्वीत होईल.	३	२.१९	४५	३२.८५	३७	२७.०१	४१	२९.९३	११	८.०३
८	पारंपरिक पध्दतीपेक्षाही ऑनलाईन शिक्षणप्रणाली अधिक परिणामकारक असेल.	९	६.५७	५५	४०.१५	२६	१८.९८	४४	३२.१२	३	२.१९
११	ऑनलाईन शिक्षण प्रणालीमुळे शिक्षकांची संख्या कमी होईल.	१३	९.४९	२६	१८.९८	१२	८.७६	७३	५३.२८	१३	९.४९
१२	ऑनलाईन शिक्षण प्रणालीमुळे बेरोजगारी वाढेल.	७	५.११	४६	३३.५८	२०	१४.६०	५५	४०.१५	९	६.५७
१४	ऑनलाईन शिक्षण प्रणालीत मूल्यमापन करता येणे शक्य नाही.	१७	१२.४१	७४	५४.०१	१२	८.७६	३०	२१.९०	४	२.९२
१८	काही विद्यापीठात ऑनलाईन मूल्यमापन होत आहे. भविष्यात मूल्यमापन घरी बसून होणे शक्य आहे.	७	५.११	२१	१५.३३	१०	७.३०	८७	६३.५०	१२	८.७६
२०	ऑनलाईन शिक्षण प्रणाली अस्तित्वात येणारच आहे. कोव्हीड-१९ मात्र निमित्त ठरू शकते.	९	६.५७	३५	२५.५५	२४	१७.५२	६०	४३.८०	९	६.५७

निरीक्षण व अर्थनिर्वचन : वरील तक्त्याचे विश्लेषण करून त्यावरून पुढील निरीक्षणे प्राप्त होतात.

- विधान नं. ७. युजीसीने स्वयंमच्या माध्यमातून ऑनलाईन मुक कोर्स सुरु केलेत भविष्यात हीच प्रणाली कार्यान्वीत होईल. या विधानाला ३ (२.१९%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे असहमत, ४५ (३२.८५%) प्रतिसादकांनी असहमत, ३७ (२७.०१%) प्रतिसादकांनी तटस्थ, ४१ (२९.९३%) प्रतिसादकांनी सहमत, व ११ (८.०३%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे सहमत दर्शविलेले आहे.
- विधान नं. ८. पारंपरिक पध्दतीपेक्षाही ऑनलाईन शिक्षणप्रणाली अधिक परिणामकारक असेल. या विधानाला ९ (६.५७%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे असहमत, ५५ (४०.१५%) प्रतिसादकांनी असहमत, २६ (१८.९८%) प्रतिसादकांनी तटस्थ, ४४ (३२.१२%) प्रतिसादकांनी सहमत, व ३ (२.१९%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे सहमत दर्शविलेले आहे.

३. विधान नं. ११. ऑनलाईन शिक्षण प्रणालीमुळे शिक्षकांची संख्या कमी होईल. या विधानाला १३ (९.४९%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे असहमत, २६ (१८.९८%) प्रतिसादकांनी असहमत, १२ (८.७६%) प्रतिसादकांनी तटस्थ, ७३ (५३.२८%) प्रतिसादकांनी सहमत, व १३ (९.४९%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे सहमत दर्शविलेले आहे.
४. विधान नं. १२ ऑनलाईन शिक्षण प्रणालीमुळे बेरोजगारी वाढेल. या विधानाला ७ (५.११%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे असहमत, ४६ (३३.५८%) प्रतिसादकांनी असहमत, २० (१४.६०%) प्रतिसादकांनी तटस्थ, ५५ (४०.१५%) प्रतिसादकांनी सहमत, व ९ (६.५७%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे सहमत दर्शविलेले आहे.
५. विधान नं. १४. ऑनलाईन शिक्षण प्रणालीत मूल्यमापन करता येणे शक्य नाही. या विधानाला १७ (१२.४१%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे असहमत, ७४ (५४.०१%) प्रतिसादकांनी असहमत, १२ (८.७६%) प्रतिसादकांनी तटस्थ, ३० (२१.९०%) प्रतिसादकांनी सहमत, व ४ (२.९२%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे सहमत दर्शविलेले आहे.
६. विधान नं. १८. काही विद्यापीठात ऑनलाईन मूल्यमापन होत आहे. भविष्यात मूल्यमापन घरी बसून होणे शक्य आहे. या विधानाला ७ (५.११%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे असहमत, २१ (१५.३३%) प्रतिसादकांनी असहमत, १० (७.३०%) प्रतिसादकांनी तटस्थ, ८७ (६३.५०%) प्रतिसादकांनी सहमत, व १२ (८.७६%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे सहमत दर्शविलेले आहे.
७. विधान नं. २०. ऑनलाईन शिक्षण प्रणाली अस्तित्वात येणारच आहे. कोव्हीड-१९ मात्र निमित्त ठरू शकते. या विधानाला ९ (६.५७%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे असहमत, ३५ (२५.५५%) प्रतिसादकांनी असहमत, २४ (१७.५२%) प्रतिसादकांनी तटस्थ, ६० (४३.८०%) प्रतिसादकांनी सहमत, व ९ (६.५७%) प्रतिसादकांनी पूर्णपणे सहमत दर्शविलेले आहे.

निष्कर्ष :

१. युजीसीने स्वयंमच्या माध्यमातून ऑनलाईन मुक्त कोर्स सुरु केलेत भविष्यात हीच प्रणाली कार्यान्वीत होईल.
२. पारंपरिक पध्दतीपेक्षा ऑनलाईन शिक्षणप्रणाली अधिक परिणामकारक नसेल.
३. ऑनलाईन शिक्षण प्रणालीमुळे शिक्षकांची संख्या कमी होईल
४. ऑनलाईन शिक्षण प्रणालीमुळे बेरोजगारी वाढेल.
५. ऑनलाईन शिक्षण प्रणालीत मूल्यमापन करता येणे शक्य आहे.
६. काही विद्यापीठात ऑनलाईन मूल्यमापन होत आहे. भविष्यात मूल्यमापन घरी बसून होणे शक्य आहे.
७. ऑनलाईन शिक्षण प्रणाली अस्तित्वात येणारच आहे. कोव्हीड-१९ मात्र निमित्त ठरू शकते.

समारोप :

वरील अर्थनिर्वचन व निष्कर्षानुसार हे स्पष्ट होते की बहुतांश शिक्षकांच्या, विद्यार्थ्यांच्या व इतर प्रतिसादकांच्या मतानुसार पुढील महत्त्वाचे निष्कर्ष प्राप्त झालेत.

१. कोव्हीड-१९ मुळे शिक्षण प्रक्रियेवर परिणाम होईल त्यात पारंपारिक अध्ययन, अध्यापन व मूल्यमापन पध्दतीत बदल होईल. भारतीय शिक्षण प्रक्रिया व प्रणालीत बदल होईल.
२. कोव्हीड-१९ चा परिणाम शिक्षण प्रणालीवर होईल. त्यात प्रामुख्याने पारंपारिक पध्दतीची जागा ऑनलाईन शिक्षण प्रणाली घेईल. ऑनलाईन प्रणाली आजच्या काळाची गरज आहे. परंतु ऑनलाईन प्रणालीतील आंतरक्रिया पूर्वीच्या पध्दतीप्रमाणे होणार नाही. भारतातील शिक्षणावर इतक्या लवकर परिणाम होणार नाही व कोव्हीड-१९ थांबले की पूर्वीप्रमाणेच शिक्षणप्रणाली अस्तित्वात येईल.
३. कोव्हीड-१९ नंतर ऑनलाईन शिक्षणप्रणाली अस्तित्वात येईल. कारण यात कोणालाही शिक्षणप्रवाहात आणणे सोपे आहे. त्याच बरोबर पारंपारिक प्रणालीही अस्तित्वात राहील. शिक्षकांची भूमिका मेन्टॉर म्हणून अस्तित्वात राहील. ऑनलाईन दुरस्थ शिक्षण ही आजच्या काळाची गरज आहे.
४. युजीसीने सुरु केलेले ऑनलाईन मुक्त कोर्स व्दारे शिक्षण प्रणाली भविष्यात येईल. परंतु ती अधिक परिणामकारक नसेल. या ऑनलाईन शिक्षणप्रणालीमुळे शिक्षकांची संख्या कमी होईल व त्यामुळे बेरोजगारी वाढेल. ऑनलाईन प्रणालीत मूल्यमापन घरी बसून करता येणे शक्य आहे. ऑनलाईन शिक्षण प्रणाली अस्तित्वात येणारच आहे. कोव्हीड-१९ हे मात्र निमित्त ठरू शकते असे निष्कर्ष प्राप्त झालेत.

संदर्भ :

१. https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200313-sitrep-13-covid-19.pdf?sfvrsn=adb3f62_2 Retrieved on २९ March २०२० ७:४५pm.
२. https://en.wikipedia.org/wiki/2020_coronavirus_pandemic_in_India#cite_note-14. Retrieved on ३ April २०२० on २:००pm.
३. https://en.wikipedia.org/wiki/2020_coronavirus_pandemic_in_India#cite_note-14. Retrieved on ३ April २०२० on २:००pm.
४. https://en.wikipedia.org/wiki/2020_coronavirus_pandemic_in_India#cite_note-14. Retrieved on ३ April २०२० on २:००pm.
५. https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab_1

6. <https://www.labmanager.com/lab-health-and-safety/covid-19-a-history-of-coronavirus-2020-12-30> Retrieved on 4 April 2020 12:30pm.
7. https://en.wikipedia.org/wiki/Chronology_of_the_2019%E2%80%932020_coronavirus_pandemic_in_March_2020#cite_note-49 Retrieved on 3 April 2020 on 2:02pm.
8. https://docs.google.com/forms/d/1rvYrWiXmwknVnRnsL4wrFqiOa3RTYK1uTL9xt_GgX/edit

